

Наука як метод усунення епістемологічної та психологічної невизначеності

Рупташ О.В.

доц., д. філос. н.,

ЧНУ ім. Ю. Федьковича

м. Чернівці, Україна

Мартиненко О.П.

к. філос. н.,

ЧНУ ім. Ю. Федьковича

м. Чернівці, Україна

У доповіді окреслено підхід Ч.С. Пірса до розв'язання проблеми невизначеності на основі аналізу його праці «Закріплення віри» («The Fixation of Belief»). Наявність віри-переконання слугує запобіжником проти нездатності до дії через наявність невизначеності та, як наслідок, невпевненості, породженої станом сумніву. Усунути онтологічну невизначеність неможливо, проте можна подолати епістемологічну й психологічну невпевненість. Пірс детально описує чотири основні способи: метод наполегливості, метод авторитету, метод а рїогї та метод науки. Нині, коли наука, з одного боку, зазнає критики як засіб нищівного «перетворення» природи, а з іншого – обґрунтовує нагальну потребу у визнанні її цінності та збереженні, варто звернути увагу на аргументи, висловлені Пірсом, на захист науки. Очевидно, що науковий метод не є бездоганим інструментом досягнення істинних переконань про реальність, але кращого ми не маємо.

Ключові слова: епістемологія, метод, наука, невизначеність, невпевненість, прагматизм, психологія, історія філософії, філософія науки, Ч.С. Пірс.

+38 0505791163, o.ruptash@chnu.edu.ua

+38 0509132438 o.martynenko@chnu.edu.ua

The report outlines the approach of Ch. S. Peirce to solve the problem of uncertainty based on the analysis of his work "The Fixation of Belief". The availability of belief serves as a safeguard against the powerlessness to act due to the presence of uncertainty, generated by a state of doubt. It is impossible to eliminate ontological uncertainty, but it is possible to overcome epistemological and psychological unsureness. Peirce details four main methods: the method of tenacity, the method of authority, the a priori method, and the method of science. Nowadays, when science, on the one hand, is criticized as a means of

destructive transformation of nature, and on the other – justifies the urgent need to recognize its value and preserve it, it is worth paying attention to the arguments expressed by Peirce in defense of science. Obviously, the scientific method is not a perfect tool for reaching true beliefs about reality, but we don't have a better one.

Key words: epistemology, method, science, uncertainty, pragmatism, psychology, history of philosophy, philosophy of science, Ch. S. Peirce.

З погляду онтології, Всесвіт може бути описаний двома альтернативними системами поглядів – детермінізмом або індетермінізмом. Проте, якій би з цих філософських систем ми не надали перевагу, людина як особлива форма життя має справу з невизначеністю. Чи це зумовлено природою самого світу, чи лише нашою здатністю його пізнавати, але невизначеність постає характеристикою людського існування. Найбільш очевидним це є у моменти вибору й ухвалення рішень, коли ми моделюємо різні варіанти дій, залежно від наявних та передбачуваних умов і чинників.

Свен Ов Хансон виокремлює чотири компоненти «великої невизначеності»: невизначеність демаркації (невідомо, чи всі варіанти ідентифіковані), невизначеність наслідків (невідомі наслідки щонайменше деяких варіантів), невизначеність надійності (невідомо, наскільки дані, інформація, знання та їхні джерела є надійними), невизначеність цінностей (невідомо, наскільки точно визначені цінності) [2]. Проблема невизначеності така ж давня, як і свідчення здатності її поставити – писемні джерела, зокрема філософські.

У цій доповіді ми розглянемо способи її розв'язання, запропоновані одним з жорстких критиків детермінізму, засновником прагматизму – Чарльзом Сандерсом Пірсом. На його переконання, підтвержене багаторічною практикою вимірювань у Береговій та геодезичній службі США, світ явищ не демонструє існування незмінних законів природи. Натомість регулярності, які ми помічаємо, є лише набутими «звичками» Всесвіту, які не лише не виключають, а й передбачають місце для випадку, шансу (грец. τύχη). На противагу детермінізму, Пірс розвиває вчення про випадковість – «тихізм». Відповідно, досліджуючи різні явища як природного, так і соціального порядку, науковці мають справу з невизначеністю різного ступеню: від майже непомітної на рівні макрооб'єктів до очевидної на рівні людської діяльності та мікросвіту. Невизначеність як характеристика реальності породжує психологічну невпевненість людини, що своєю чергою перешкоджає її здатності до дії. «Почуття віри є більш-менш надійним свідченням того, що в нашій природі є звичка, яка визначатиме наші дії. Сумнів ніколи не має такого ефекту» [3, с. 5]. Отже, щоб діяти людині потрібно досягти впевненості, переконаності – закріпити віру-переконання (англ. belief). При цьому Пірс підкреслює, що люди схильні не лише чіплятися за віру, а й вірити саме в те, у що вони вірять, часто не розрізняючи правду та оману.

Досягти впевненості через віру, на думку Пірса, можна в різний спосіб, зокрема й за допомогою науки. Це один з найнадійніших (хоча й дуже дорогавартісних) інструментів усунення сумнівів, що відкриває шлях до дії. Інші методи – метод наполегливості та метод авторитету.

Проти першого виступає соціальний імпульс. Зі спостереження за іншими людьми можна зробити висновок, що люди мають різні переконання, і ці переконання теж хороші. Тому індивідуальна завзятість у підтриманні власної віри може згаснути. На відміну від цього методу, метод авторитету спрямований не на окремого індивіда, а на цілі спільноти. Ним послуговуються релігії та політичні ідеології. І він має очевидні переваги, оскільки більш дієвий і дозволяє досягати величких результатів (серед них Пірс називає кам'яні споруди, створені в Сіамі, Єгипті та Європі, витонченість яких конкурує з величчю природи). Водночас таке «організоване вірування» породжує систему, яку «завжди супроводжують жорстокості; і коли вона <система> послідовно підтримується, вони стають звірствами найжахливішого роду в очах будь-якої розумної людини. І цей випадок не повинен дивувати, оскільки посадовець якого-небудь товариства не вважає виправданим поступитися інтересами цього товариства заради милосердя, як він міг би поступитися своїми приватними інтересами. Тому цілком природно, що симпатії й товаришування породжують найбезжальнішу силу» [3, с. 9].

Пірс дуже точно описує інструменти такої фіксації віри-переконання, які, на жаль, досі діють в деяких (недо-)державках, що бояться будь-якої форми різноманітності й інакшості. «Нехай тоді діє воля держави, а не особи. Нехай буде створена інституція, метою якої буде підтримувати правильні доктрини у фокусі уваги людей, постійно повторювати їх і навчати їм молодь; маючи в той же час силу запобігати викладанню, відстоюванню чи висловлюванню протилежних доктрин. Нехай усі можливі причини зміни поглядів будуть усунені з людського сприйняття. Нехай вони <люди> залишаються невігласами, щоб вони не дізналися про якусь причину думати інакше, ніж вони думають. Нехай їхні пристрасті будуть залучені, щоб вони могли з ненавистю і жахом ставитися до приватних і незвичайних думок. Тоді нехай усі люди, які відкидають усталену віру/переконання, будуть налякані й мовчать. Нехай народ виганяє і обмазує таких людей дьогтем або нехай проводять розслідування щодо способу мислення підозрюваних осіб, і, коли їх визнають винними у заборонених віруваннях/переконаннях, нехай вони піддаються показовому покаранню. Коли інакше неможливо досягти повної згоди, загальне вбивство всіх, хто не мислив певним чином, виявилось дуже ефективним засобом усталення думок у країні» [3, с. 8]. (Ця цитата з праці Пірса демонструє, на перший погляд, ефективність такого методу, але аж ніяк не закликає його застосовувати). Щоб уникнути «зовнішньої загрози» такі держави жорстко відділяють свій народ від решти світу, «захищаючи» його від наслідків соціальної схильності до спостереження за іншими людьми, щоб інші погляди й способи життя не підважили насаджені переконання. (Не можу тут не згадати про очевидну обізнаність ідеологів «руського міра» з цією працею Ч.Пірса та їхню відверту прихильність

до способу скріплення віри через авторитет, втілену в назві його основного інструменту – «духовних скреп»).

На противагу цим двом методам закріплення віри-переконавання, існує третій метод. Його головною відмінністю є місце для сумніву й рефлексії. Спостережливий розум може помітити, що «беззаперечні» засади нав'язаного способу мислення є лише випадковістю, зумовленою сукупністю змінних чинників – соціокультурних умов, традиції, виховання тощо. При їх зміні ми могли б мати інші «очевидності», в які ми глибоко вірили б. Цей метод спонукає не лише вірити, щоб усунути невизначеність, а й досліджувати та обирати, якому саме твердженню вірити. Першими його використали філософи. Вони поклалися на розум. І це було їхньою найбільшою перевагою і помилкою водночас, бо розум так само підвладний схильності бачити те, у що він вірить, як і заповзятливий до віри індивід, і прихильники авторитету. Пірс називає такий філософський (метафізичний) метод – методом *a priori*.

Про роль упереджень в інтелектуальному пошуку блискуче написав Ф. Бекон. І хоча його «новий органон» пізнання й усунення сумнівів, як зауважує Пірс, є лише варіацією методу заповзятливості, оскільки ігнорує публічну (інтерсуб'єктивну) природу істини, та все ж зауваження щодо ролі досвіду у поєднанні з процедурами логічних міркувань було правильним кроком на шляху до усвідомлення сутності четвертого методу – методу науки. Пірс так формулює його фундаментальну гіпотезу: «існують реальні речі, характер яких повністю не залежить від нашої думки про них; ці реальності впливають на наші відчуття відповідно до звичайних законів, і, хоча наші відчуття такі ж різні, як і наше ставлення до об'єктів, все ж, користуючись законами сприйняття, ми можемо з'ясувати, міркуючи, як усе є насправді, і будь-яка людина, якщо вона має достатній досвід і достатньо аргументів щодо цього, дійде до єдиного вірного висновку» [3, с. 12]. Однією з переваг цієї гіпотези є її опора на поняття реальності, щодо якого люди звіряють свої переконання в соціальних практиках. Водночас, як показало ХХ століття, соціальні практики також можуть і мають бути предметом сумніву й критики.

Якщо брати до уваги обізнаність Пірса з науковим поняттям імовірності, то варто зауважити, що він «усе ясніше бачив, що існують три різні та взаємно несумірні ступені недосконалості впевненості. Лише один з них – імовірність (*probability*). Два інших він назвав «правдоподібністю» (*verisimilitude*): «подібність» (*likelihood*) і «вірогідність» (*plausibility*). Кожен з цих трьох ступенів був пов'язаний з одним із типів аргументації Пірса. Імовірність він пов'язував з дедукцією. (Правдо)подібність – з індукцією. І вірогідність він асоціював з абдукцією» [1]. Логіка науки, наукового методу не вичерпується Аристотелевими формами умовиводу – дедукцією та індукцією. Пірс увів нову форму мислення про спостережувані явища й їхні гіпотетичні причини – абдукцію. Остання веде вченого від явищ, які викликають запитання-занепокоєння, до висунення гіпотез, які можуть їх зняти і пояснити явища, і на основі яких можна поставити експеримент або передбачити появу нових подібних явищ.

Висновки. Отже, Пірс розробив систему поглядів, в якій послідовно розв'язував проблему невизначеності. Він описав альтернативний щодо детермінізму онтологічний підхід – «тихізм». У межах епістемології філософ визначив основні методи усунення невизначеності, серед яких аргументовано надав перевагу науковому методу. Деталізував розуміння поняття імовірності й вписав його в логіку науки.

Список літератури

1. Burch, Robert, "Charles Sanders Peirce", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2024 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), URL : <https://plato.stanford.edu/archives/sum2024/entries/peirce/>
2. Ove Hansson, Sven (1996). Decision making under great uncertainty. Philosophy of the Social Sciences 26 (3):369-386. <https://philpapers.org/rec/HANDMU>
3. Peirce, C. S. (1877). The Fixation of Belief. Popular Science Monthly 12 (1):1-15. URL : <https://philpapers.org/archive/PEITFO.pdf>